

G. Etényi Nóra

METSZETEK ÉS RÖPLAPOK A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚRÓL EBERHARD GOCKEL ULMI ORVOS KÉZIRATOS KRÓNIKÁJÁBAN

Eberhard Gockel (1636–1703) ulmi orvos, művelt városi polgár 1678 és 1703 között vetette papírra krónikáját, melynek első része kora középkortól írt város-történet, míg második egysége kortárs történeti összegzés szülővárosa, szűkebb régiója, a sváb kerület, valamint a Német-római Birodalom fontos eseményeiről, így a magyarországi török elleni háború felfokozott érdeklődéssel megörökített fordulatairól.¹ Gockel többrettű, hírekben, ismeretekben gazdag, szisztematikusan vezetett, ötszáz oldalas krónikáját sokféle szempontrendszer alapján lehet elemezni, de az egyik legegységesebb vonását, a két részben mintegy hatvan metszettel illusztrált szöveg tükrében a képi információkhoz való érzékeny viszonyát indokolt külön megvizsgálni.

Mi lehetett a szándéka Eberhard Gockelnek az évtizedeken át vezetett kéz-irattal? Gockel sokat publikált, de státusemelkedései kapcsán megjelent művei képzettségének megfelelően mind az orvostudományhoz kapcsolódtak. Gockel tübingeni (1652–1654) és bázeli tanulmányai (1654–1656) után ulmi, majd emellett 1659-től geislingeni, 1675-től giengeni városi orvos, 1678-tól pedig a württembergi hercegi család weiltingeni ágának orvosa lett.² 1685-ben választották az 1652-ben Schweinfurtban alapított – 1687-től Lipót császár nevét viselő – Leopoldina, a későbbi Német Természettudományos Akadémia tagjai közé. Kinevezései alkalmából közzétett kisebb terjedelmű műveit, mint például a pestis elleni védekezésről, a haragos természet káros hatásairól, a kutyaharapás kezeléséről, a fogfájás enyhítéséről, majd élete delén kiadott vaskos értekezéseit egyfajta közéleti-társadalmi hasznosság jellemezte. Gockel nevét a tudománytörténet is számon tartja, mert ő írta le és azonosította a 17. század végén újra nagy tömegben megjelent mérgezőes megbetegedést (*colica pictonum*), melyet az ólomedényben

¹ Ulmischer Chronik Beschreibung der Statt Ulm Anfang, Auffnahm, Policy, Grabräuchen und was sich sonsten darin denckwürdiges begeben. Auss weyland Herrn Veit Marchtalers sel. und anderer geschriebenen Chronicken mit grosser Mühe zusammengetragen von Eberhard Gockel 1678. Haus der Stadtgeschichte – Stadtarchiv Ulm G 1 1703/1. (a továbbiakban: G 1 1703/1.) Ezúton is köszönöm az ulmi levéltár igazgatójának, Gudrun Litznek szíves segítségét, valamint Fata Mártának, hogy felhívta a figyelmemet az ulmi városi levéltár gazdag krónikagyűjteményére.

² *Albrecht Weyermann*: Nachrichten von Gelehrten, Künstlern und andern merkwürdigen Personen aus Ulm. I. Ulm 1798. 264–266.; *August Hirsch*: Gockel, Eberhard. In: Allgemeine Deutsche Biographie 9. (1879) 305.; *Gerd Zillhardt*: Der Dreissigjährige Krieg in zeitgenössischer Darstellung Hans Heberles „Zeytregister“ 1618–1672. Aufzeichnungen aus dem Ulmer territorium (Forschungen zur Geschichte der Stadt Ulm Bd. 13.) Ulm 1975. 68–72.

erjesztett must okozott.³ E nagy sikert aratott műve 1697-ben Ulmban,⁴ majd 1699 tavaszán Augsburgban, Frankfurtban, Lipcsében is megjelent. 1700-ban hosszú orvosi tevékenységének 300 oldalas latin foglalatát I. Lipót császárnak ajánlotta,⁵ míg 1683-ban kiadott művét János Frigyes Brandenburg-Ansbach örgrófjának és Frigyes Ferdinánd württembergi hercegnek.⁶

Gockel számára inspiráló lehetett az ulmi elitet jellemző magas színvonalú természettudományos műveltség, a csillagászat, a matematika, az orvostudomány iránti fokozott érdeklődés.⁷ A rangos ulmi Collegium Medicumnak Eberhard Gockel apja, Johann Georg Gockel állt az élén 1679–1693 között, Eberhard 1677-től lett tag. (1700-tól pedig már fia, Christoph is a tagok között volt.)⁸

Úgy tűnik, Gockel a krónikáját rövid távon nem szánta kiadásra, inkább egy későbbi várostörténethez gyűjtötte Ulm központú megfigyeléseit egy korszakváltásként megélt időszakban. Sajátos, „nem hivatalos” városi krónikát vezetett, a városa számára fontos „külvilági” történéseket megörökítve, főként a török elleni háború eseményeire koncentrálva. Nem naplót írt, bár saját szerepét – harmadik személyben – többször megemlítette, mint aki az ulmi segélyhadak számára jelentős összeg ráfordításával többször tábori gyógyszerterát szerelt fel,⁹ valamint részt vett a hadszíntérről visszatért katonák egészségügyi vizsgálatában.

A német birodalmi városokban nemcsak a késő középkorban, hanem a kora újkorban is jelentős számban születtek kéziratos városi krónikák, annak ellenére, hogy akkorra a nyomtatott várostörténetek a közösségi reprezentáció szerves részévé váltak, közvetítve az adott város ideálképét, a birodalmi városok politikai és gazdasági szerepét, megörökítve azok intézménytörténetét és kulturális életét.¹⁰

³ *Josef Eisinger*: Lead and Wine. Eberhard Gockel and the Colica pictonum. *Medical History* 26. (1982) 3. sz. 279–302.; *Encyclopedia of Epidemiology* 1. Ed. Sarah Boslaugh. Los Angeles 2008. 320.; *Guenther B. Risse*: New Medical Challenges During the Scottish Enlightenment. Amsterdam–New York 2005. 207–208.

⁴ *Eberhard Gockel*: Eine curiose Beschreibung dess An 1694. 95. und 96. durch das Silberglett versüßten sauren Weins und der davon entstandenen neuen und vormahls unerhörten Weins-Kranckheit. G. W. Kühn. Ulm 1697.

⁵ *Eberhard Gockel*: Gallicinium Medico-Practicum. Sive Consiliorum, Observationum et Curationum Medicinalium Novarum Centuriae Duae, Cum Dimidia. Ulm 1700.

⁶ *Eberhard Gockel*: Consiliorum et observationum medicinalium decades sex. Augsburg 1683.

⁷ *Theo Pronk*: Ulm. In: *Handbuch kulturellen Zentren der Frühen Neuzeit. Städte und Residenzen*. Hrsg. Wolfgang Adam – Siegrid Westphal. Berlin–Boston 2013. 2005–2054.

⁸ *Alexa Grob*: Das Collegium Medicum zum Ulm. *Med. Diss. in Universität Ulm*. Ulm 2007. 15–16., 35–40.

⁹ G 1 1703/1 f 440v 1685. 11. May.

¹⁰ *Walther Ludwig*: Die Darstellung südwestdeutscher Städte in der lateinischen Literatur des 15. bis 17. Jahrhunderts. In: *Stadt und Repräsentation*. Hrsg. Bernhard Kirchgässner – Hans-Peter Becht. Sigmaringen 1995. 39–76.; *Thomas Fuchs*: Traditionsstiftung und Erinnerungspolitik. *Geschichtsschreibung in Hessen in der Frühen Neuzeit*. Kassel 2002. 22–23.; *Hans-Werner Goetz*: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im hohen Mittelalter*. Berlin 1999. 110–124., 122.

A nyomtatott formában örökített ismeretek mellett továbbra is értéket képviseltek a sokféleképpen elbeszélte különleges várostörténeti események.¹¹ A reformáció eltérő mértékű hatásával, a 16. század birodalmi politikai és katonai krízisek polarizáltságával még inkább nőtt az egyediség szerepe,¹² mert a pluralitás értéknek számított a városok versengésében és együttműködésében.

Gockel ismerte és használta¹³ az 1653-ban kiadott reprezentatív ulmi várostörténetet,¹⁴ melyet városi krónikák alapján Martin Zeiller, kora sokat foglalkoztatott, elismert, „profi” várostörténeti és útikönyvszerzője állított össze.¹⁵ Zeiller adta a leírást Matthäus Merian nagy sikert arató 1643-ban megjelent *Topographia* című művének Ulm városát bemutató összegzéséhez. A Merian művében szereplő Ulm látképet Gockel is beillesztette krónikájába.¹⁶

Gockel a kéziratos várostörténeti tradícióra, Marchthaler *Chronick Ulm* kéziratára is mértékadó mintaként tekintett. Vitus (Veit) II. Marchthaler (1612–1676) ulmi érdekeket, értékeket előtérbe állító szemlélete Gockel krónikájában is felfedezhető. A Marchthalerek több generációja örökítette meg szerteágazó, textilkereskedőként tett utazásait.¹⁷ Bartholomäus II. Marchthaler (1519–1579) 1544-től évente felkereste a Német-római Birodalom, Franciaország és Németalföld kereskedelmi központjait, feljegyezve a protestánsok küzdelmét és a török háború eseményeit is. Veit Marchthaler (1564–1641) Anton Scherमार kereskedőházát képviselve,¹⁸ Lazarus von Henckellel együttműködve 1582 és 1600 között évet töltött Magyarországon, amit kéziratában meg is örökített. 1600-ban tért

¹¹ Günther Lottes: Stadtchronistik und städtische Identität. Zur Erinnerungskultur der frühneuzeitlichen Stadt. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 87. (2000) 47–58., 49. Städtische Geschichtsschreibung im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Peter Johaneck. Köln–Weimar–Wien 2000.; Marina Stalljohann-Schemme: Stadt und Stadtbild in der Frühen Neuzeit. Frankfurt am Main als kulturelles. Berlin–Boston 2017. 33–37.

¹² Susanne Rau: Geschichte und Konfession. Städtische Geschichtsschreibung und Erinnerungskultur im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung in Bremen, Breslau, Hamburg und Köln. Hamburg–München 2002.; Heiko Droste: Zu zeitgenössischem Gebrauch und Wirkung von Stadtchroniken – das Beispiel Lüneburg. Niedersächsischen Jahrbuch für Landeskunde 73. (2001) 271–293.; Klaus Graf: Schlachtgedenken in der Stadt. In: Stadt und Krieg. Hrsg. Bernhard Kirchgässner – Günter Scholz. (Stadt in der Geschichte Bd. 15.) Sigmaringen 1989. 100–104.

¹³ G 1 1703/1 f. 398. Extract aus Herr Martin Zeileri Chronico parto Suevia, die Statt Ulm.

¹⁴ Chronicum Parvum Sueviae oder Kleines Schwäbisches Zeitbuch darinnen die vornehmsten und bekantischen Geschichten und Sachen, so sich nach Ankunfft der Schwaben in das heutige Schwabland. Ulm 1653.

¹⁵ Walter Brunner: Martin Zeiller (1589–1661) Ein Gelehrtenleben. Graz 1989.

¹⁶ Georg Rieder d. J. 1570-es metszete. Lásd Hans Eugen Specker: Ulm. In: Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400–1800. Hrsg. Wolfgang Behringer – Bernd Roock. München 1999. 392–396.

¹⁷ Németh S. Katalin: Utazások Magyarországon és Erdélyben. In: Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok. Bp. 2014. 10.

¹⁸ Siefan Kazimir: Die Ulmer Kaufleute in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. Ulm und Oberschwaben. Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Mitteilungen des Vereins für Kunst und Altertum in Ulm und Oberschwaben 44. (1982) 308–317.

vissza Ulmba,¹⁹ de magyar kapcsolatai ezután is megmaradtak.²⁰ A magyarországi török háború iránti felfokozott érdeklődés is példa lehetett Gockel számára. Veit Marchthaler (1564–1641) kéziratát felhasználva tette közzé bestsellerré vált művét Martin Zeiller a Magyar Királyság városairól, mely 1646-tól 1690-ig hat aktualizált kiadást ért meg.²¹ Ulmi kiadók, mint a neves Kühn²² és az innovatív Wagner kiadó a 17. század második felében kiugróan sok földrajzi leírást, útikönyvet jelentettek meg, köztük számos magyar vonatkozású művet is.

Eberhard Gockel épített a városi krónikák konvencióira,²³ de természettudományos műveltségével több szempontból modernizálta is azt. Rögzítette az ulmi földrengéseket,²⁴ az üstökösök feltűnését²⁵ és az időjárás jelenségeket. Szisztematikusan vezette a hosszú, hideg tél, száraz nyár, csapadékos, havazást hozó tavaszi hónapok nyomán a gyümölcs- és gabonatermés mennyiségét és minőségét, valamint a Duna hajózhatóságát is.

Gockel a bevezetésnek szánt középkori várostörténettel egyrészt saját kortárs történetírói szerepét legitimálta, másrészt Ulm késő középkori gazdasági, kereskedelmi, kulturális virágzásának kora újkorban is élő hatását kívánta felmutatni. A 17. század utolsó harmadára Ulm azonban már nem rendelkezett annyira szerteágazó itáliai és németalföldi kereskedelmi kapcsolatokkal, mint a 15. században, a bor-, luxuscikk- és fűszerkereskedelme, textilipara sem hozott olyan jelentős hasznot, mint korábban.²⁶ Az Ulmtól hajózható Duna azonban továbbra is remek lehetőséget biztosított a császárvárossal, Béccsel való kereskedelemben,²⁷

¹⁹ *Németh S. K.*: Utazások i. m. 9–31.

²⁰ *Uő*: Német utazó – magyar bibliával. Irodalomtörténeti Közlemények 118. (2014) 661–669.

²¹ *Martin Zeiller*: Neue Beschreibung dess Königreichs Ungarn. Ulm 1646.; *Martin Zeiller*: A magyar királyság leírása. Szekszárd 1997.; *Németh S. Katalin*: Magyarságismeret a 17. században. Martin Zeiller példája. In: Magyar dolgokról. i. m. 167–184.

²² *Elmer Schmitt – Bernhard Appenzeller*: Balthasar Kühn: Buchdruckerei und Verlag Kühn. Ulm 1637–1736. Bibliographie: mit einer Geschichte des Ulmer Buchdrucks von 1571–1781 und einer Darstellung der reichsstädtischen Bücher und Zeitungszensur. Weissenhorn 1992.

²³ *Franz-Josef Schmalzer*: Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung. Darmstadt 1985. 17–18.; *Volker Pfeiffer*: Die Geschichtsschreibung der Reichstadt Ulm von der Reformation bis zum Untergang des Alten Reiches. (Forschungen zur Geschichte der Stadt Ulm 17.) Ulm 1981.

²⁴ G 1 1703/1. f. 479.v Anno 1689 Mittwoch den 11 Xbris Morgens eine halbe vierdtel Stund nach 2 Uhr ist ein Erdbeben so zeten stöss gethan allhie zu Ulm und in Nachbarschaft gespä/öhret worden.

²⁵ G 1 1703/1 f. 434. 1682. decembris 30. Abend um 7 Uhr ist eine feurige Kugel mit etliche Schweiffe über die Statt Ulm geflogen. f. 427. „Eigentlicher Bericht welcher Gestalten der nachdenckliche dieses zu End-lauffenden 1680sten Jahrs noch in der Lufft stehenden Comet zu Marckt-Waittingen etliche Abend observiret worden Gedruckt zu Augspurg Jacob Koppmayer.“

²⁶ *Eugen Nübling*: Ulm's Kaufhaus im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Städte und Wirtschaftsgeschichte. Ulm 1900.; *Eugen Nübling*: Ulm's Handel im Mittelalter. Ulm 1900.; *Hans Eugen Specker*: Ulm. Stadtgeschichte. Ulm 1977. 168–173.

²⁷ *Hans-Henrich Wangerow*: Handel und Wandel auf der Donau von Ulm bis Wien in den Jahren 1583 bis 1651. Ulm und Oberschwaben 57. (2011) 115–168.

sőt a késő középkorban élénk magyarországi kapcsolatok – bár kisebb intenzitással – Buda török kézre kerülését követően is megmaradtak, különösen a marhakereskedelem területén.²⁸ A Duna összekötő kapocsként fontossá vált gazdasági, hadi, politikai és társadalmi színtereken is. Ulm-nál szálltak hajóra a török elleni háború idején a sváb segélyhadak, 1712-től pedig innen indulnak az új hazába a német betelepülők. Ulm és patricius családjainak gazdasági erejét a kora újkorban leginkább az biztosította, hogy a város hatalmas területekkel rendelkezett a környező régióban: 55 falu tartozott hozzá, ennél nagyobb kiterjedésű területet csak Nürnberg birtokolt.²⁹ Ulm a harmincéves háború krízisét viszonylag hamar kiheverte, míg lakossága 1500 körül 17 000 főre volt tehető, 1600-ban és a 17. század végén is mintegy 20–21 000 ember élt a városban.³⁰ A spanyol örökösödési háború azonban már 1702-től nagyon megviselte a birodalmi várost gazdaságilag és népességét tekintve is: 1796-ban már csak 11 468 lakossal rendelkezett.³¹

Gockel jó érzékkel vette észre, hogy Ulm 17. századi jelentőségéhez szorosan hozzátartozott a török elleni küzdelemben való aktív szerepvállalás, amint ez az 1663–1664-es magyarországi török háború idején megragadható, s melyet 1683–1699 között szisztematikusan rögzített is a szerző. A kéziratban 1683-tól 1688-ig, az Ulm városát is közvetlenül fenyegető francia támadásig, a török elleni háború eseményei domináltak. Sőt, még a francia hadsereg Rajna menti gyors és pusztító előrenyomulásáról tett 1688–1689-es feljegyzések mellett is mindig szerepeltek a magyarországi háború hírei – bár csökkenő intenzitással – 1699-ig.

Gockel értesülései megbízhatóak, és reális képet nyújtottak a visszafoglaló háború eseményeiről, bár a szerző szövetszerűen nem utalt arra, hogy miként szerezte információit. A kézirathoz azonban a török feletti nagy győzelmekről, visszafoglalt várakról metszeteket és röplapokat is mellékel. A képanyag bizonyítja, hogy milyen gondosan gyűjtötte az érdemi ismereteket a krónika írója. A metszetek konkrét várak, városok látképét jelenítették meg, néhány esetben mozgalmas csataképet is vásárolt Gockel. A képes tudósítások közelebb hozták és láthatóvá tették a hadszíntereket, bár alapvetően nem a hadmérnöki alaprajz, katonai tudósítás, hadinapló,

²⁸ *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988.; *Gecsényi Lajos*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. Századok 127. (1993) 469–485.; *Gecsényi Lajos*: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században. Századok 129. (1995) 767–789.; *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Bp. 1995. 338–339.; *Benda Judit*: Posztókereskedelem és posztósboltok a későközépkori Budán. A textilművesség évezredei a Kárpát-medencében. (Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 5.) Bp. 2014. 31–32.

²⁹ *Pronk, T.*: Ulm i. m. 2007.; *Oliver Fieg*: Das Ulmer Patriziat zwischen Zunftbürgertum und Landadel. In: Adel im Wandel. Oberschwaben von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. Bd. 2. Hrsg. Mark Hengerer – Elmar L. Kuhn. Ostfildern 2006. 631–642.

³⁰ *Pronk, T.*: Ulm i. m. 2017.

³¹ *Kurt Rothe*: Das Finanzwesen der Reichsstadt Ulm in 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte. Ulm 1991.

hanem a városlátkép vonzotta a krónikaírókat. A krónika második felébe illesztett mintegy harminc metszet – közte Eger, Székesfehérvár, Belgrád, Kanizsa, Gyula, Várad, Temesvár érdemi ismereteket közvetítő vedutája – azt bizonyítja, hogy a szerző következetes szempontrendszerrel és értékítélettel válogatott a törökelleni háborút kísérő híráradatból. Gockel megpróbálta szűrni a túlságosan direkt propagandát, nem építette be a legnagyobb számban közzétett lovas portrékat, a törökellenes gúnyképeket, a hatalmi erőviszonyokat értelmező politikai allegóriákat. Krónikája aktualitásokat megőrző részébe csak két félalakos portrét mellékel. 1687-ben magyar királlyá koronázása kapcsán I. Józsefről ragasztott be egy arcképet, mely hangsúlyozta a trónörökös gyermeki életkorát.³² 1689. augusztus 12-én pedig – mélyen vallásos evangélikus létére – XI. Incéről illesztett be metszetet, elismerő sorokkal méltatva az elhunyt pápának a törökelleni háború szervezésében, valamint XIV. Lajos agresszív külpolitikájának ellensúlyozásában játszott jelentős szerepét.³³

Gockel krónikája első részéhez azonban az ulmi egyházi és világi elittről gondosan válogatott arcképcsarnok tartozott. Félalakos portrékkal és rövid verses életrajzokkal emlékezett meg a kortársak és nagy elődök soráról, akik az ulmi közéletben meghatározó személyiségnek számítottak. A művelt ulmi városi polgárokról a kifejezetten arcképekre specializálódott augsburgi metszők, a Kilian-dinasztia tagjai készítették a portrékat: Lucas (1579–1637), Wolfgang (1581–1662), Philipp (1628–1693) és Bartholomäus Kilian (1630–1696), valamint az ulmi születésű, majd Frankfurt am Mainban a Merian kiadónál tanult, s főként Augsburgban alkotó metsző, Leonhard Heckenauer (1627–1704)³⁴ készített több ulmi polgárról félalakos portrét. Andreas Schuh (1645–1680) ulmi festő művei is szerepet játszottak az augsburgi metszettek gyors elkészítésében. Az ulmi székesegyház 17. századi prédikátorainak kivétel nélkül maradtak fent korabeli nyomtatott portréi.³⁵ Magáról a szerzőről, Eberhard Gockelről huszonegy változatban ismert félalakos metszet, három markánsan különböző variációban, melyeket kiadott köteteiben jelentetett meg.³⁶ A krónikájába

³² G 1 1703/1 f. 458. Anno 1687 den 9 Decemb wurde Josephus Kaysers Leopoldi I Sohn zu Pressburg zum Hungarische König gekrönt. f. 457v „Der Durchleuchtigste Grossmachtigste Fürst und Herr Herr Josephus Jacobus Ignatius Johannes Antonius Gütechius erwehlte König in Hungarn Erzhertzog zu Österreich [...]” *Gyulai Éva*: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának ikonográfiai reprezentációja. Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2. (2015) 28. (http://www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinak/history-journal/pdf/2_2015_2/Gyulai.pdf, letöltés 2018. ápr. 10.)

³³ G 1 1703/1 f.477. Anno 1689 den 3/13 Augusti hat Pabst Innocentius XI zu Rom ein kluger tapfern un umb die Christenheit hochverdienter Herr.

³⁴ Hollstein's German Etchings, Engravings 1400–1700. Volume XIII. *Weyermann, A.*: Nachrichten i. m. 164–165.

³⁵ *Bernhard Appenzeller*: Die Münsterprediger bis zum Übergang Ulms an Württemberg 1810. Kurzbiographien und vollständiges Verzeichnis ihrer Schriften. Ulm 1990.

³⁶ Digitaler Portraitindex, lásd <http://www.portraitindex.de/> (letöltés 2018. ápr. 3.).

Gockel két saját arcképet illesztett be: Andreas Schuh rajzolta és Philipp Kilian metszette az 1668-ban készített képet,³⁷ valamint Georg Andreas Wolfgang (1631–1716) augsburgi metsző egy látványosan idősebb kori, fehér parókás portréját 1700-ból.³⁸ Gockel krónikája is érzékelteti, hogy a birodalmi városok polgársága egyénként és a közösség tagjaként is tudatosan használta a metszetes reprezentációt.

Gockel a törökelleni háború információáradatát a metszetekkel illusztrált rölapok révén is próbálta megragadni. A rölapok képes tudósításait a nyomtatott szöveges rész adatokban gazdag történeti és földrajzi háttérismeretekkel egészítette ki, melyekre a gyorsan áramló hírek közötti feljegyzéseiben már nem tért ki a krónikaíró. Gockel számára a rölapok magukba sűrítve tárolták az információt a kortársak és későbbi korok számára is értelmezhető módon.

Gockel elismert, kvalitásos augsburgi, nürnbergi és müncheni kiadók rölapjait gyűjtötte. A 17. század második felében is Augsburg és Nürnberg számított a Német-római Birodalom legnagyobb volumenű és legjobb minőségű rölapkiadó centrumának,³⁹ ahol tradicionálisan jelentős számú magyar vonatkozású, valamint a török háború híreit ismertető rölap jelent meg. Gockel a legtöbb metszetet Jakob Koppmayertől (1640–1701) vásárolta. Az augsburgi kiadó tette közzé a legnagyobb számú rölapot a visszafoglaló háború eseményeiről, következetesen végigkísérve 1683 és 1699 között a magyarországi török háború fordulóit.⁴⁰ Koppmayer fennmaradt negyven rölapja hasonló értékrendet és ízlésvilágot képviselt, mint Gockel krónikája, gúnyképeket nem adott ki, s csak néhány dicsőítő lovasportrét közölt I. Lipótról. Az augsburgi kiadó a sérülékeny rölapokat nyomtatott relációként is közzétette, a metszeteket külön behajtogatva. A városképeket később történeti és földrajzi összefoglalásként újra kiadta: részben üzleti fogásként, részben hosszabb távú műfajokba tezaurálva az

³⁷ Andreas Schuh Zeichner és Philipp Kilian Stecher metszete Gockelről, lásd <http://www.portraitindex.de/documents/obj/34008697> (letöltés 2018. ápr. 10.), Wolfenbüttel Herzog August Bibliothek A-7866.; Az 1668-as portré „öregített” variációját adták ki újra 1683-ban, 47. életévében. Andreas Schuh Zeichner – Philipp Kilian Stecher metszetét lásd <http://www.portraitindex.de/documents/obj/33707570> (letöltés 2018. ápr. 10.), Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Graphische Sammlung MP 8864. Kapsel-Nr. 140.

³⁸ <http://www.portraitindex.de/documents/obj/34007796> (letöltés 2018. ápr. 20.), Wolfenbüttel Herzog August Bibliothek A-7867.

³⁹ *John Roger Paas*: Augsburg, die Bilderfabrik Europas. Essays zur Augsburger Druckgraphik der Frühen Neuzeit. Augsburg 2001.; *Michael Schilling*: Die Augsburger Einblattdruck. In: Augsburg Buchdruck und Verlagswesen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Hrsg. Helmut Gier – Johann Janota. Wiesbaden 1997. 381–404.; *Silvia Serena Tschopp*: Augsburg. In: Handbuch kultureller Zentren i. m. 1–50.

⁴⁰ *John Roger Paas*: Die Flugblattproduktion des Augsburger Druckers und Verlegers Jacob Koppmayer 1640–1701. In: Gestochen in Augsburg: Forschungen und Beiträge zur Geschichte der Augsburger Druckgrafik. Hommage a Wolfgang Seitz zum 90. Geburtstag 2011 und Festgabe zum 40. Jahrestag des von ihm gegründeten Augsburger Forscherkreises 1973–2013. Hrsg. John Roger Paas – Josef H. Biller – Maria Luise Hopp-Gantner. Augsburg 2013. 79–100.

érdemi ismereteket. A Gockel krónikájában szereplő Vác és Nógrád metszet egyezik Johann Christoph Wagner (1640–1703?) *Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici* művében közölt ábrázolással.⁴¹ Johann Christoph Wagner műve 1684-ben, s 1685–1688 között folyamatosan aktualizált négy kötetben látott napvilágot Koppmayernél.

Bár München nem számított a metszetes nyomdatermékek kiemelkedő központjának, II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem hadmérnöke, L. N. de Hallart által rajzolt és az udvari metsző, Michael Wening (1645–1718) által 1683 és 1691 között készített kiváló vedutái a legjobb minőségű röplapok közé tartoztak.⁴² Gockel Buda 1686-os ostromáról Wening – Pest valamint Székesfehérvár felől ábrázolt nagyméretű – kettős látképét mellékelte, mely nemcsak a vár fontosabb épületeiről és védelmi rendszeréről adott érdemi információkat, hanem a hadászati ismeretekkel nem rendelkező városi polgár számára is könnyen értelmezhető módon mutatta be az ostrom főbb támadási irányait, a császári és birodalmi seregek ágyúállásait.⁴³ Gockel Buda visszafoglalása kapcsán Koppmayer röplapját is mellékelte, mely ma kis példányszámú raritásnak számít.⁴⁴

Gockel a nívós kiadványaikról híres nürnbergi kiadóktól is vásárolt. Az 1680-as években Nürnbergben tíz kiadó is foglalkozott röplapkiadással, más-más területre specializálódva, de a magyarországi török háború híreit hatékonyan közvetítve. Nürnberg legnagyobb kiadóháza – a röplapokat nem nyomtató Endterek mellett – a Felssecker családé volt, amely 1673-tól hetilapot is közzétett. Bár Johann Jonathan Felsseckertől csak kilenc röplap ismert 1683 és 1699 között, ezek mind megbízható információkkal és figyelemfelkeltő metszetekkel jelentek meg. Gockel 1686-ban a Pécs és Szeged elfoglalásáról együttesen tudósító Felssecker röplapból vásárolt.⁴⁵

⁴¹ Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteiken 1515–1800. I. A mai Magyarország. Bp. 2006. 100.; J. Christoph Wagner: *Delineatio Provinciarum Pannoniae, Et Imperii Turcici in Oriente. Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Anfangs, sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn und der ganzen Türckey.* J. Koppmayer. Augsburg 1684. 18–19.

⁴² Gertrud Stetter: Michael Wening. Leben und Werk des Kupferstechers und Topographia. München 1964.

⁴³ G 1 1703/1 f. 449. „Prospect der Statt Ofen wie solche von StuelWeissenburg zusehen, Prospect der Statt Ofen wie solche von Pest zusehen.“

⁴⁴ G 1 1703/1 f. 449. „Höchst-erfreuliche Relation, was massen die belagerte Vestung Ofen Gegenwart dess vermeinten Türkischen Entsazes ernstlich bestürmet den 2 September dises 1686. Jahrs glücklich erobert und nach disem besagte Entsaz-Völcker gänzlich aus dem Feld geschlagen worden.“ Augsburg, gedruckt und zu finden bey Jacob Koppmayer. *John Roger Paas: The German Political Broadsheet 1600–1700.* XII. 1686–1700. Wiesbaden 2014. 64. P-3537.

⁴⁵ G 1 1703/1 f. 451. „Eigentlicher Abriss der durch die Christliche Waffen denen Türcken abgenommenen zwey Städte Segedin und Fünffkirchen Zusamt der gründlichen Beschreibung was darbey

1. metszet Pécs és Szeged visszafoglalása 1686 októberében nürnbergi röplapon

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok T 782b.

A krónikába nem került be bécsi kiadású röplap, de éppen ez a kettős metszetű nürnbergi kiadvány sok egyezést mutat Johann Martin Lerch bécsi nyomtatványával. A Felseckerek gondosan kiépített bécsi kapcsolatait mutatja, hogy az 1670-es évektől jelentős szerepet vállaltak a Habsburg dinasztikus reprezentációban. Gockel 1682-ben Leonhard Loschge 1675 és 1700 között működő nürnbergi kiadó és kereskedő török háború közeledtét hirdető röplapját illesztette a kéziratába.⁴⁶ Loschge 1683-ban tizennégy féle röplapot adott ki a török háborúról.

merkwürdiges vorgegangen. Nürnberg [...] 1686.” Paas, J. R.: The German Political XII. i. m. 85. P-3561

⁴⁶ G 1 1703/1 f. 434. 1682. november 20. „Wahre und eigentliche Abbildung eines Cometen oder Wunder-Sterns.” John Roger Paas: The German Political Broadsheet 1600–1700. XI. 1683–1685. Wiesbaden 2012. 353. P-3265.

A nagyharsányi csatáról David Funk nürnbergi kiadó – ma már ritkaságnak számító – rölapját illesztette be Gockel a krónikájába.⁴⁷ Funk – apósával, a kiváló metszővel, Johann von Sandrarttal együttműködve – több tucat dicsőítő lovasportrét, valamint Kara Musztafa nagyvezírt, IV. Mehmed török szultánt vagy elfogott előkelő török asszonyokat ábrázoló (fiktív) képet tett közzé, s csak három rölap maradt fent kiadásában a visszafoglaló háború második szakaszából. Informatív rölapjaival szerzett hírnevet az 1655-től Nürnbergben működő Johann Hoffmann, akitől 78 rölap ismert, ám főleg az 1663–64-es háború idejéből.⁴⁸ Az 1680-as és 1690-es években csak néhány rölaplappal jelentkezett Hoffmanntól a francia seregek által elpusztított Speyer korábbi virágzó állapotát ismertető 1689-es rölap került be az ulmi krónikába. Gockel elsősorban a török elleni hadszíntérről mellékelte metszeteiket, de a Rajna menti háború eseményeiről, majd pedig az Augsburgi Liga tengeri küzdelmeiről is szerzett be képes tudósítást. A Német-római Birodalomban az északi, így holland–angol híreket elsősorban Heinrich Heuss és Thomas Wiering (1640–1703) hamburgi kiadók közvetítették, akik szintén sok magyar vonatkozású rölapot nyomtattak az 1680-as években,⁴⁹ bár ezek nem kerültek be Gockel krónikájába. A hamburgi Wiering és az ulmi Matthäus Wagner (1648–1694)⁵⁰ kiadó hatékonyan együttműködött például a korabeli bestseller, Eberhard Happel (1647–1690) magyarországi török háborúban játszódó regényének kiadásában,⁵¹ mely műfaj éppen az újsághírek irodalmi közegbe emelésével keresett új utakat az olvasóközönséghez.⁵²

Gockel krónikájába ismeretlen kiadótól válogatott be rölapokat a Normandia kikötőiben nagy veszteséget okozó új angol hadihajóról,⁵³ valamint III. Vilmos

⁴⁷ G 1 1703/1 f. 453. „Ausführliche Relation und eigentliche Präsentation des herrlich und hochst-preisslichen Sieges, welchen die Kaiserl. und Chur-Bayeris. Armee den 12. Augusti [...] 1687ten Jahrs auf einer grossen Heyde bey Mohatsch in Hungarn von denen Türcken [...]“. *Paas, J. R.*: The German Political i. m. XII. 122. P-3600.

⁴⁸ *Gertie Deneke*: Johann Hoffmann. Ein Beitrag zur Geschichte des Buch- und Kunsthandels in Nürnberg. Archiv für Geschichte des Buchwesens 1. (1958) 337–364.

⁴⁹ *Werner Kayser*: Thomas von Wiering und Erben. Ein bedeutendes Kapitel hamburgischer Druckgeschichte. Auskunft. Mitteilungsblatt Hamburger Bibliotheken 10. (1990) 343–371.

⁵⁰ *Elmar Schmitt*: Die Drucke der Wagnerischen Buchdruckerei in Ulm 1677–1804. I. Bibliographie der Drucke. II. Vignetten, Signete, Initiale. Konstanz 1984.

⁵¹ *Orsolya Lénárt*: Der Ungarische Kriegs-Roman, Medien, Wissen und Fremdwahrnehmung bei Eberhard Werner Happel. Mitteleuropäische Geschichte und Kultur Studienreihe Bd. 1. Wien 2016.; *Flemming Schoch*: Die Text-Kunstammer. Populäre Wissenssammlungen des Barock an Beispiel der Relationes Curiosae von E. W. Happel. Köln–Weimar–Wien 2011. 35., 40–41.

⁵² *Gerhild Scholz Williams*: Mediating Culture in the Seventeenth-Century German Novel: Eberhard Werner Happel, 1647–1690. Michigan 2013. 23–24.

⁵³ G 1 1703/1 f. 495 dieses Jahr (1694) in den Augusto haben die Angellande die berühmte französische Seehören in Normandia Dippe und Haure Grace durch einen neuerfundene Maschine infernal über eine hauffen geworffen. f. 496. Warhafftiger Abriss der künstlichen Maschine und durch alle Zeitungen berühmt gemachten Maschine deren sich die Englisch- und Holländische Flotte, Frankreich zu empfindlichen Schaden, Bedinet/ den vorterfflichen See-Haven und Stadt-Dieppe in der Normandie [...] P-3719. *Paas, J. R.*: The German Political XII. i. m. 235.

és II. Miksa Emánuel Luxembourg marsallal vívott 1693. július 19/29-i véres csatájáról.⁵⁴

Gockel értő módon követte a török háborúk főleg magyarországi – alkalmanként a tengeri, ritkábban lengyel és orosz – eseményeit, de még e világra nyitott, művelt városi polgár is nehezen látta át az európai hatalmi átrendeződés szeretőágazó konfliktusait. A sokféle hadszíntér zajától elforduló Gockel az 1690-es években csökkenő intenzitással vezette krónikáját, s kevesebb metszetet mellékelte. 1688–1690 után a röplapok száma is látványosan csökkent, hetilapok, történeti-földrajzi összefoglalások kerültek előtérbe a nagy kiadóják kínálatában is.

A krónikában látható Székesfehérvárt és Szigetvárt ábrázoló kettős metszet bizonyíthatóan az 1688-as őszi *Relationis Historica Semestralis* frankfurti vásári kiadványban jelent meg, mely a műfaj egyik legjobbjaként működött 1591-től 1805-ig.⁵⁵ A féléves vásári összegzések sokoldalú külpolitikai ismeretanyaga azonban nem került be Gockel kéziratába.

Az ulmi orvos kifinomult érzékkel és tudatosan használta városa reprezentációja érdekében a metszeteket. Érsekújvár 1685-ös elfoglalásáról három különböző képet is mellékelte, miközben Bécs török ostromáról, majd felmentéséről nem került be ábrázolás, bár kéziratában a török elleni offenzívát 1683 őszétől nagy figyelemmel kísérte. A feljegyzésekből kitűnik, hogy Gockel érzekelte a korábbi főkapitánysági központ visszafoglalásában rejlő stratégiai fordulatot, de nem a később hadtudományi kézikönyvekbe is bekerülő teljes ostrom szakszerű leírása érdekelte, pedig arról Leopold Voigt nál bécsi és August Hanckwitz nál regensburgi kiadásban hadinaplók is megjelentek.⁵⁶ A nyomtatott naplók – Gockel koncepciójával egyező módon – ismertették az 1600 sváb katona küzdelmét az augusztus 19-i utolsó nagy rohamban, kiemelve a jobb oldali támadó oszlopba beosztott 300 fős egységet, mely az

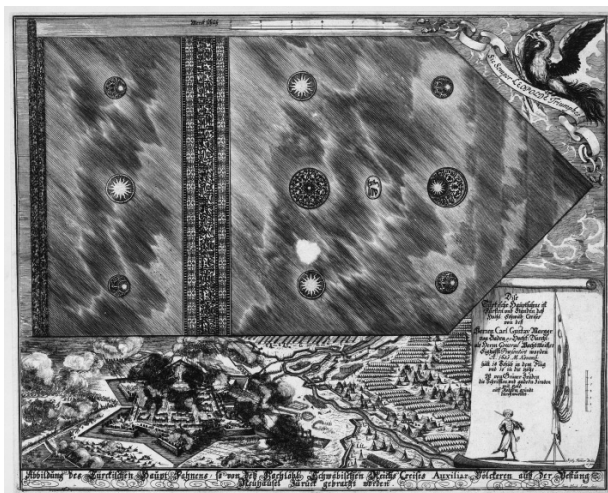
⁵⁴ G 1 1703/1. f. 493. Ausführliche Erzählung der überaus Blutigen Schlacht, welche zwischen Ihre Königl. Majest von Engeland und Ihr. Churfürstl. Durchl in Bayern, wider den Französischen General von Luxemburg [...] unweit Tirlmont den 19/29 Julii 1693 gehalten worden. *Paas, J. R.*: The German Political i. m. XII. 233. P-3717.

⁵⁵ *Relationis Historica Semestralis Autumnalis Continuatio*. Jacobi Franci Historische Beschreibung der denckwürdigsten Geschichten/ [...] Franckfurter Oster-Meß/ 1688. biß an- und in die Herbst-Meß dieses noch lauffenden Jahrs 1688 zugetragen [...] / Durch Sigismundi Latomi, sonsten Mäurers genant/ sel. Erben/ und Johann Steindeckern fortgeführt und verlegt. 22–23. 16–17. *Szalai B.*: Magyar várak i. m. I. 2006. 120., 124.; *Esther Beate Körber*: Messrelationen. Geschichte der deutsch- und lateinischsprachigen messentlichen Periodika von 1588 bis 1805. Bremen 2016. 91–139., 201–225., 281–313.

⁵⁶ *Diarium, Oder Kurze Beschreibung, Was täglich bey Belägerung der Vestung Neuhäusel, vom 7. Julii an jezt- lauffenden 1685. Jahrs, [...] Erstlich gedruckt zu Wien, bey Leopold Voigt. Diarium Oder Kurze Beschreibung [...] vom 7 Julii an jezt-lauffenden 1685. Jahrs bis auf den 21. erst-gemeldten Monats vorbey gangen [...] Fernere Continuatio des Diar II (22. July – 4. Aug.) Letzere Continuatio [...] (4. Aug. – Den 17. und 18. Aug) Hierauf folgt der eigentliche Bericht, wie und auf was Weiz den 19. diss der Sturm zu Neuhäusel abgelauffen, und die glückliche Eroberung erfolgt [...] den 20. Aug 1685. August(us) Hanckwitz. Particular Nachricht Von Der am 9 (19.) Augustu 1685. erfolgten Bestürm- und Eroberung der importanten Festung Neuhäusel.*

oszmán őrség nagy zöld zászlóját is megszerezte.⁵⁷ Gockel gondosan válogatott három metszettel örökítette meg a sváb segélyhadak valóban jelentős szerepét.⁵⁸ A várostromot „alulnézetből” bemutató ábrázolás a Forgách-bástyát ostromló sváb katonaság nézőpontját adta vissza a távoli krónikásnak, kiemelve a közelítő árkot, a tábori életképet és a várbelső gyújtóbombával való lövetését.⁵⁹ Gockel hozzájutott egy olyan nyomtatott Érsekújvár alaprajzhoz, melyen ötven magyarázat értelmezte az ostromló sereg elhelyezkedését, kiemelve a sváb segélyhadakat az utolsó nagy rohamban.⁶⁰ Még inkább egyértelmű a sváb kerület reprezentációja a harmadik metszeten, melynek kétharmadán az érsekújvári török őrség hadi zászlaja látható, melyet – amint a felirat kiemeli – a Károly Gusztáv baden-durlachi örgróf által irányított sváb birodalmi segélyhad zsákmányolt.⁶¹

2. metszet A sváb segélyhadak által Érsekújvárnál 1685-ben zsákmányolt török hadi zászló

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Metszet 398.

⁵⁷ *Diarium 1685. 25–27.; Gömöri György: Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737.* Bp. 1994. 81.; *Bagi Zoltán Péter: A sváb kerületi segélycsapatok kiállításának nehézségei és részvételük az 1685. évi hadjáratban. Hadtörténelmi Közlemények 129.* (2016) 204.

⁵⁸ *Bagi Z. P.: A sváb kerületi i. m. 193–210.*

⁵⁹ G 1 1703/1 f. 445. *Belagerung Vestung Neuhaeusel Anno 1685.*

⁶⁰ G 1 1703/1 f. 443. *Neu-Heusel Hungarisch Vywar do de Anno 1581 an den Fluss Neutra [...]; Bagi Z. P.: A sváb kerületi i. m. 198–201.*

⁶¹ G 1 1703/1 f. 447. *Abbildung des Türkische Haupt Fahmens so von dess Hochl. Schwaebischen Reichs Craisses Auxiliär Völckern auss der Vestung des Neuhausel zurück gebracht worden.*

A kép alsó része az informatív Érsekújvár alaprajzot adta közre újra, magyarázat nélkül. Gockel ezt a metszetet pontosan ott illesztette be a krónikájába, ahol megírta, hogy 1685. november 18/28-án megérkezett Ulmba Károly Gusztáv örgróf a sváb segélyhadak generálisaként, és a városházán bemutatta a finom zöld selyemből készült, arab feliratos, arannyal díszített török zászlót.⁶² A metszetet a neves augsburgi metsző, Johann Ulrich Krauss készítette Sixtus Kummer ulmi festő rajza alapján. Az Érsekújvárnál zsákmányolt török hadi jelvényről az augsburgi Jacob Koppmeyer kiadó külön is kiadott egy néhány lapos nyomtatványt, melyben Matthias Friedrich Beck (1649–1701) értelmezte a selyem zászló arany betűkkel díszített feliratainak jelentését.⁶³ Matthias Friedrich Beck – augsburgi prédikátor, a jénai egyetemen héber, görög, török, perzsa nyelvet tanult – híres orientalista fordította le a zászló feliratait. Az aktualitásokról ritkán publikáló Beck nem a triumfálás, hanem egy másik kultúra szélesebb körű megismertetésének lehetőségét ismerte fel. Beck tagja volt Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) lutheránus körének, akik a Korán németre fordítását tűzték ki célul.⁶⁴ Gockel, a török háború aktív krónikásaként szisztematikusan megörökítette a különleges török hadi zsákmányt, a lófarkas zászlókat,⁶⁵ mégsem írt elfogultan az „öselenségről”, sokkal inkább nyitottság, tudományos érdeklődés jellemezte a nagy ellenfélről alkotott képét, miközben a háború nagy véráldozatát is reálisan látta.

Göckel egyszerre akarta bemutatni a sváb kerület katonai, politikai szerepét és Ulm jelentőségét a kerület hatékony működtetésében. A török- és franciaellenes háborúk fenyegető valóságában a birodalmi kerületek újra fontos tényezővé váltak a haderő kiállításában.⁶⁶ Ulm az impozáns városháza mellett ezer fős színházi

⁶² G I 1703/1 f.445. Hoc anno et tempore (1685 18/28 Novembris) haben Ihre Hochstette dehero Heer Margraffen von Durlach dass Schwäbische Craiss Generalen denen Creiss Collegio dem Türkisch grossen Hauptfahnen von Neuhausel, so von grüner sein mit Meteh und in dessen Mitte in einen rothen feld mit güldene arabisch Buchstaben gemelte Neun eley lang und Hülf elen brait presentiret [...].

⁶³ Abbildung und Beschreibung dess Türkischen Haupt-Fähnens welcher von denen dess Hochlöbl. Schwäbischen Reichs-Creisses Auxiliar Völckern in der jüngsthin eroberten Vestung, Neuhausel gebeutet und zuruck gebracht worden. Matthias Friedrich Becken E. A. Augsburg gedruckt Jacob Koppmayer.

⁶⁴ *Alastair Hamilton: A Lutheran Translator for the Quran. A Late Seventeenth-Century Quest.* In: *The Republic of Letters and the Levant.* Eds. Alastair Hamilton – Maurits H. van dem Boogart – Bart Westerweel. Leiden–Bonn 2005. 199–205.

⁶⁵ *Ernst Petrasch: Die Karlsruher Türkenbeute* In: *Badisches Landesmuseum Karlsruhe. Die Karlsruher Türkenbeute. Die Türkische Kammer des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden. Die „Türkischen Curiositaeten“ der Markgrafen von Baden Durlach.* Hrsg. Ernst Petrasch et al. München 1991. 11–51., 43. Gockel krónikájában többször szereplő lófarkas török zászlók jelentésének értelmezéséhez köszönöm Dávid Géza szíves segítségét.

⁶⁶ *Claus Peter Hartmann: Funktion und Bedeutung der Reichskreise im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation.* In: *Reichskreis und Territorium. Die Herrschaft über der Herrschaft? Superterritoriale Tendenzen in Politik, Kultur, Wirtschaft und Gesellschaft. Ein Vergleich süddeutscher*

épületet is biztosítani tudott a kerületi rendek tanácskozásaihoz, a Duna partja pedig a segélyhadak gyülekezési helyszínéként szolgált.⁶⁷

Gockel érzekelte, hogy a sváb segélycsapatok felállítása a württembergi fejedelemségnek, Károly Gusztáv Baden-Durlach örgrófjának és II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek is lehetőséget adott a térségbeli politikai befolyása növelésére. Az evangélikus érdekeket a Német-római Birodalom határain túl is képviselő császárhű württembergi fejedelemség a sváb kerületben is fontos politikai tényezőnek számított. Az 1677 és 1693 között unokaöccse, Eberhard Lajos (1676–1733) nevében uralkodó Frigyes Károly (1652–1698) württembergi fejedelem 1691-től az evangélikus sváb egységeket irányította.⁶⁸ Gockel a Habsburg dinasztikus érdekeket is tiszteletben tartotta. 1690 januárjában I. József augsburgi római királlyá koronázása adta az alkalmat, hogy Gockel két kvalitásos allegóriával I. Lipót császár szerepét a Német-római Birodalom védelmezésében megörökítse a kétfrontos háború szorításában. Bár csak röviden írt az augsburgi⁶⁹ és az ulmi ünnepegekről,⁷⁰ de hangsúlyos helyre, a krónika elejére illesztette be a két finoman kidolgozott, nagyobb méretű 1690-es allegóriát. Az egyik pánfélben, babérkoszorúval I. Lipót császár és harmadik felesége, Eleonore Magdalene von Pfalz-Neuburg látható baldachinos trónuson a béke olajágát nyújtó nőalakkal, míg a másikon az ifjú római királyt, I. Józsefet köszöntik a visszafoglalt területeket megjelenítő nőalakok: a térdeplő Hungaria, Szerbia, Bosznia, Dalmácia és Szlavónia, valamint egy Konstantinápoly feliratú turbános alak mellett könyörgő Walachia, Bulgaria és Transylvania. Az Erdély vazallitását hangsúlyozó ábrázolás azért is figyelemfelkeltő, mert a krónikában nem szerepelt az Erdélyi Fejedelemségre vonatkozó érdemi információ, még Várad 1692-es visszafoglalásakor sem. Miközben a visszafoglalt városok vedutáiból sokoldalú Magyarország-kép bontakozott ki, a krónika semmilyen utalást nem tett a belpolitikai viszonyokra, az 1687-es országgyűlésre, sem az aulikus, sem a Thököly

Reichskreise. Hrsg. Wolfgang Wüst. Stuttgart 2000.; *Winfried Dotzauer*: Die deutschen Reichskreise (1386–1806). Stuttgart 1998. 42., 73.; *Philipp Robens*: Entstehung der Reichskreise. Norderstedt 2008.; *Peter Christoph Storm*: Der Schwäbische Kreis als Feldherr. Untersuchungen zur Wehrverfassung des Schwäbischen Reichskreises in der Zeit von 1648 bis 1732. Berlin 1974.

⁶⁷ *Hans Eugen Specker*: Die Reichsstadt Ulm als Tagungsort des Schwäbischen Reichskreises. In: Reichskreis und Territorium. Die Herrschaft und der Herrschaft? Supraterritoriale Tendenzen in Politik, Kultur, Wirtschaft und Gesellschaft. Ein Vergleich süddeutschen Reichskreise. Hrsg. Wolfgang Wüst. Stuttgart 2000. 170–196.

⁶⁸ *Max Plassmann*: Die Armeen des Fränkischen und des Schwäbischen Reichskreises. In: Zwischen Sonne und Halbmond. Der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr. Begleitband zur Sonderausstellung. Hrsg. Daniel Hohrath – Christoph Rehm. Rastatt 2005. 56–65.

⁶⁹ *Leonhard Lenk*: Augsburger Bürgertum im Späthumanismus und Frühbarock 1680–1700. Augsburg 1968.

⁷⁰ G 1 1703/1 f. 478. Anno 1690 Sonntags ad 26 Jan S. V. ist zu Ulm wegen dess Neugekrönte Römischen Königs Joseph I ein kommen und Danckfest gehalten worden.

Imre pártján álló magyar nemességre. Pedig az ulmi Wagner kiadó kifejezetten sok Thököly politikáját ismertető nyomtatványt tett közzé, mint Daniel Speer Felső-Magyarországon játszódó Thököly Imre életrajzzal kiadott kalandregényét, a *Dáciai vagy Magyar Simplicissimust*.⁷¹ Gockeltől azonban távol álltak Matthäus Wagner populáris, az információt már interpretáltan közlő kiadványai. De Gockel a politikai-felekezeti konfliktusokra sem utalt kéziratában. A regensburgi birodalmi gyűlés politikai fóruma sem került be krónikájába.

Kora újkori nagy nyomdacentrumokból ismertek városi polgárok által összeállított röplapgyűjtemények⁷² s olyan kéziratós városi krónikák is, ahol a szerző nyomtatványokat is mellékelte.⁷³ Az augsburgi Georg Kölderer (1550?–1607) a Weiss kereskedőház írnokaként 1576–1607 között vezetett 2400 oldalnyi kéziratába⁷⁴ szintén több újságot, rölapot illesztett be.⁷⁵ A 17. század végén azonban már ritkaságnak számított a metszetekkel, rölapokkal tűzdelt kéziratós összegzés. Gockel a megismerés és az információsűrítés eszközeként használta a metszeteket. A képanyag bizonyítékként, hivatkozásul szolgált kézírata állításaihoz. A szerző, bár neves kiadóktól vásárolt, nem a művészi minőséget, hanem a képi információ megbízhatóságát tekintette elsődleges szempontnak, gondosan válogatta a metszeteket, gyűjteménye mértéktartó és mértékadó jellegét nem kockáztatta gúnyképek, leegyszerűsítő, szórakoztató életképek vagy túlzásfolt politikai allegóriák beillesztésével. Gockel élt a korabeli információs adottságokban rejlő lehetőségekkel, s a kitérő térben zajló nagy átalakulások közepette is begyűjtötte és leírta a lokálisan fontos jelenségeket.

Metszethasználata sok párhuzamot mutat a híres kortárs, a polihisztor Johann Weichard Valvasoréval (1641–1693).⁷⁶ Bár a 7921 grafikát gyűjtő krajnai főnemes,

⁷¹ Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus [...] Sambt Dess Grafen Tekely Leben-Lauff [...] 1683, 1684.

⁷² Hans-Jörg Künast: Die Graphiksammlung des Augsburger Stadtschreibers Konrad Peutinger. In: Augsburg, die Bildfabrik Europas. i. m.; Helga Meise: Medienkonsum oder Wissensdispositif. Zur Stellung von Flugblättern und Flugschriften in Marcus Lammus Thesaurus picturarum (1564–1606). Daphnis 37. (2008) 153–177.; Tschopp, S.: Augsburg i. m. 1–50.

⁷³ Benedikt Mauer: Sammeln und Lesen – Drucken und Schreiben. Die vier Welten des Augsburger Ratsdiener Paul Hector Mair In: Medien und Weltbilder im Wandel der Frühen Neuzeit. Hrsg. Franz Mauelshagen – Benedikt Mauer. (Dokumenta Augustana Band 5.) Augsburg 2000. 107–132.

⁷⁴ Georg Kölderer: Beschreibung vnnnd Kurtze Vertzaichnus Fürnemer Lob vnnnd gedenchwürdiger Historien – Eine Chronik der Stadt Augsburg der Jahre 1576 bis 1607. Band 1–4. (Reiseberichte und Selbstzeugnisse aus Bayerisch-Schwaben Bd. 6 Unterreihe Documenta Augustana Bd. 26.) Augsburg 2013.

⁷⁵ Benedikt Mauer: „Gemain Geschrey” und „teglich reden”. Georg Kölderer – ein Augsburger Chronist des konfessionellen Zeitalters. (Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwaben Reihe 1. Bd. 29.) Augsburg 2001. 36.; Silvia Serena Tschopp: Wie aus Nachrichten Geschichte wird. Die Bedeutung publizistischer Quellen für die Augsburger Chronik des Georg Kölderer. Daphnis 37 (2008) 33–78.

⁷⁶ Vladimír Magic: Janez Vajkard Valvasor könyvtára. In: Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700. Bp. 2005. 41–59.; Milan Pelc: Theatrum humanum: Illustrierte Flugblätter

Valvasor sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezett, mint az ulmi orvos, mégis az aktualitást közvetítő röplapokat hasonló szemlélettel válogatta 1683 és 1687 között, szintén elsősorban Jacob Koppmayertől, Johann Jonathan Felsseckertől és Johann Hoffmantól vásárolva.

Eberhard Gockel két évtizeden át vezetett adatokban gazdag és lényeglátó krónikája azt bizonyítja, hogy a birodalmi városok művelt polgárai értő módon tájékoztak a 17. század végi nyomtatott híráradatban, valamint tudatosan használták a képi információt és a metszetes reprezentációt világról alkotott képük, társadalmi státusuk, városuk értékeinek megörökítésére.

ENGRAVINGS AND LEAFLETS ABOUT THE WAR OF RECONQUEST
IN THE MANUSCRIPT CHRONICLE OF
EBERHARD GOCKEL, PHYSICIAN OF ULM

by Nóra G. Etényi

SUMMARY

Between 1678 and 1703, Eberhard Gockel (1636–1703) chronicled the events that took place in his native city, in the Swabian district, and in the German Reich, including those of the anti-Ottoman war in Hungary. The most characteristic feature of his work is his intimate relationship with pictorial representations. The chronicler included in his manuscript both engravings and leaflets about the great victories over the Ottomans, and cities and castles reoccupied. Gockel consciously selected the images, adopting the high-quality leaflets of editors from Augsburg, Nuremberg, and Munich, and rejecting popular works, caricatures and panegyric equestrian portraits. While respecting the interests of the Habsburg dynasty, this citizen of Ulm basically commemorated the role of the Swabian auxiliary troops. His chronicle, presented in the study, clearly shows the conscious way in which the educated city-dweller used his pictorial information, engraved representations.

und Druckgraphik des 17. Jahrhunderts als Spiegel der Zeit. (Beispiele aus dem Bestand der Sammlung Valvasor des Zagraber Erzbistums Studia Jagellonica Lipsensia 12.) Ostfildern 2013. 139., 134.